

**BAMBANCE-BAMBACEN DA KE TSAKANIN MAGANAR FATAR BAKI DA
RUBUTATTAR MAGANA: KEBABBEN NAZARI A HARSHEN HAUSA**

Khadija Isma'il

Department of Translation and Hausa
Umaru Ali Shinkafi Polytechnic Sokoto

TSAKURE

Manufar wannan makala ta ce gano bambance-bambancen da ke tsakanin maganar fatar baki da rubutattar Magana a harshen Hausa. A cikin wannan takarda za a nuna irin ka'idojin da aka tanada a cikin rubutu don su taimaki mai karatu gane harafi tare da sauran abubuwa wadanda ba ayyanawa musamman ta fuskar ma'ana da yadda za a fade su. Ana ganin cewa idan mutum ya san wadannan ka'idojin to ba zai sha wuyar karatu ba, kuma ba za a sami kura-kurai a cikin abin da ya rubuta ba, ko ya fada saboda wata basirar harshe da yake da ita, wadda aka kira competence ko intuition knowledge.

GABATARWA

Karatu da rubutu dai dukansu abu daya ne, domin dukansu da harshe ake yin su, don sai harshe ya furta ake samun a rubuta har a karanta, kuma manufa daya ce, wato isar da sako idan haka ne to mene ne bambancin da ke tsakanin maganar fatar baki da rubutatta magana? Domin cimma wannan manufa, an karkasa wannan makala zuwa sassa biyar, sashi na farko gabatarwa ce, daga nan kuma sai, sashi na biyu inda aka yi tsokaci game da ma'anar harshe, sai sashe na uku inda aka yi tsokaci a kan ma'anar karatu da rubutu. Sai sashe na huɗu wanda yake dauke da bayanin abubuwa da rubutu ba ya nunawa sai sashe na karshe kammalawa.

Ma'anar Harshe

Kafin a tsunduma ga bayanin maanar ya kamata a fara sanin shi mene ne harshen? Tun da shi ne tushen karatu da rubutun Harshe shi ne tunanin dan Adam da yake bayyanawa da baki ko kuma a rubuce dangane da abubuwan da suka shafi rayuwarsa ta yau da kullum. Masana sun bayyana harshe da cewa "A duk lokacin da ake magana a kan harshe za a ga cewar shi dan Adam da yake bayyanawa da bakinsa ko a rubuce domin aji a kuma fahimta ta hanyar amfani da wadansu gabobin bakinsa tare da sarrafawar le~ansa da kuma harshensa ta hanyoyi daban-daban domin samun canje-canje su saka samar da shi kansa harshe watau (magana) Zaruk R.M. da wasu.

Wata hanya ce ta bayyana kai da kuma hulda tsakanin mutane wadda dabobi ba su da irinta (Sapriiri, 1956:1). Wannan ya zamo haka ne kuwa domin shi harshe ya zama shi ne rai ko kuma zuciyar duk wani tunani da aiki na dan Adam musamman dangane da abin da mutum ke ji game da kansa ko kasarsa, ko addininsa ko kuma yadda shi kansa ya dauki kansa (Lado, 1964:11). Wannan shi ya sa aka dauka cewa kalmomi ba wasu abubuwa ba ne illa tubalan ginin tunane-tunane da kuma ayyukan da 'yan Adam ke tsarawa domin samun damar yadda za su iya fahimtarsu kuma su iya sarrafa mazauninsu (Lenneberg, 1967).

Haka kuma harshe magana ce wadda dan Adam zai iya furtawa da bakinsa aji kuma a fahimta watau a takaice dai shi harshe abu ne wanda ya bambanta tsakanin dan Adam da kuma dabba domin kuwa ita dabba idan tana da wata bukata a wajen ‘yan uwanta, sai dai ta rika yin kuka wanda kukan da take yi yana tattare da wata manufa, haka kuma wani lokaci dabbobi za ka ji suna gurnani ko haushi ko haniniya, duk abubuwan nan dai dabbobi suna yin su ne domin su nuna wata bukatarsu ta hanyar nuna fushi ko murna ko wuya, ko dadi, kai hatta ma Aku da yake iya kwaikwayon maganar dan Adam yana yi ne kawai ba tare da tunanin kan sa ba.

Dukkanin halittar da Allah madaukakin sarki ya yi mutum dai ne ke iya nasa ko riya abu a zuciyarsa ko ya gani da idonsa ko ya ji da kunnensa sa’annan ya zo kai tsaye ya siffanta shi da bakinsa, kai kusan ma a ce duk al’amuran rayuwa harshen ne abin kwatanta su da shi da kuma adana na adanawa aka ko a rubuce, ko ta hanyar kirari ko take ko zambo da dai makamantansu. Ba don harshe ba da ko suna mutum ba zai samu ba, balantana har ya samu irin sunayen da zai lakaba wa abubuwa da ke kewaye da shi. Don haka, harshe wata baiwa ce da daukaka da Allah ya ba wa dan Adam, da shi ne mutum yake sadarwa da mu’amula. Ba zaka kara tantance haka ba sai ka dubi irin famar da ake yi kafin a fahimci abin da bebe ko jinjiri ke bukata. (Sulaiman Jimi, 1999).

A dalilin hakan, dole ne mu yi bugun gaba da cewa, harshe kansa fage ne a ilmi domin kuwa da harshe ne ake koyar da fannonin ilmi da dama irinsu kimiyya da kuma fasaha domin kuwa, har kwanan gobe, baka taba jin an ce maka an zo karantar da wadannan abubuwan amma kuma ana nuna su a fili domin a gansu da idanu ba, saboda haka harshe shi ne taska kuma shi ne makoshin ilmi da tarbiya. Rayuwar al’umma da hikimominsu da tarihinsu da abubuwan son su da na kinsu duk suna cikin harshe, ko kuma da harshen ne ake fadarsu da kuma adana su har abar wa na baya abin gado. (Zaruk R.M. da wasu 1986).

Muhimmancin Nazarin Harshe

Ana nazarin harshe ba don a yi hulda da masu shi ba kuma ba don a gane al’adu da ra’ayin zaman duniyar wata al’umma ba, kawai, kuma ba don a karanta littafan ilmin da ke cikinsa ba, a’ a ana koyon harshe saboda shi kansa abu ne mai ban mamaki. Ko da yake ana iya koyo ko nazarin wani harshe don a samu saukin iya hulda da mu’amula da masu wannan harshe.

Idan ana magana da wani bakon harshe ka kan ji shi bam-bara-kwai, har ma kakan ji mamakin yadda mai maganar yake iya sassarke bakinsa yana maganar. Duk abin da kunnensa ya baka kome dabalbacewarsa yana da dokoki. Muryoyin da yake amfani da su suna da iyaka, kuma akwai ka’idojin shirya su a ta shi kalmomi da ma’anoni iri-iri.

Haka nan kuma akwai sharuddan jera kalmomi cikin jimloli wadannan ka’idojin da sharuddan na shirya muryoyi da kalmomi da jumloli in ka ji kuskure kome kankantarsa ka yi laifi har ma a kasa fahimtar abin da kake fada, masana da dama sun ambata cewa, duk harsunan duniya suna amfani da gabobi iri daya da ke cikin farfajiyar baki da kirji, suna furta sautuka da suka hadu suka tayar da magana. Sai dai bambancin da ake samu da ba a rasa ba. Misali sautin /t/ a harshen Hausa ana samun kusan duk harsunan duniya da shi sai dai bambancinsu ta fuskar gabobin furucin da aka yi amfani da su. Anan misalin da za a kawo shi ne a harshen mutanen Japan akwai irin

wannan /t/ amma ta bambanta da ta Hausa domin ‘yar hakora ce ba kamar ta Hausa ba da ‘yar dasashi ce amma kuma dukansu /t/ ne.

MA’ANAR KARATU DA RUBUTU

Karatu dai wata hanya ce ta hada haruffa wato (baki da wasali) a furta su ta hanyar fitar da iska daga huhu zuwa waje sai sauti ya bayyana wato maganar fatar baki domin isar da sako ta baki da baki. Duk wani abu da za a furta aji shi a fahimta shi ma, magana ce don haka kalmomin nan magana ce.

Rubutu kuma zayyana wasu alamomi a kan takarda ko a wani abu mai bagire don sadar da magana wanda dan Adam ya fi fadin ta da baki aji da shi da kunne kuma masana sun bayyana rubutu da cewa zane ne da ake yi kan takarda ko wani bagire da wasu alamomi da kowane harshe ya tanada domin su wakilchi lafazinsa da manufar isar da sako. rubutu wakilci ne na alamomin sautuka a harshe wadanda kuma a kan kimanta a matsayin haruffa ko zane-zane da za a iya karantawa. (Yakasai, 2010)

A bayanin Xarier Perret (1995) rubutu wata dabara ce ta yin wakilcin magana (Periet, 1995) a fassarar kamus cewa aka yi "Rubutu shi ne rubutattun kalmomi ko wasu abubuwa da za su zama matsayin kalmomin, ko kuma wasu ra’ayoyi ko fahimta da ake yin shi akan wasu abubuwan ko takarda, ko, itace, ko dutse, tare da amfani da fensiri ko wani burshin ko ta wasu dabaru daban kamar tambari ko dabi ko huje-huje da zane-zane.

Haifuwar Rubutun Hausa

Hausa ta dade a rubuce an dade ana rubuta ta da ajamin Larabci, kafin zuwan rubutun Romawa wanda ake kira boko, tun kafin bayyanar Shehu Usmanu Danfodiyo, kuma har zuwa yau ajamin Larabci yana nan akasarin mutane wadanda ba su je makarantar boko ba ajami ne hanyar rubutunsu da karatunsu, kuma suna sadar da sakonni da shi. Kodayake haruffan na Larabci ne duk da haka, da Hausa ake kiransu misali alif, ba, sin, min ara, ta guje ga su nan dai da dama wasiku da aka sani na can da akwai wadanda aka rubuta da Hausa. Manyan malamai su kaƙai ne ke rubutawa da Larabci. Akwai mashahuran wakoki na da can waƙanda aka sa da Hausa da bakaken Larabci watau da ajami. Misali irinsu Gangar Wa’azu ta M. Muhammad na Birnin Gwari da su Jiddul Azizi ta Shi’itu na Unguwar Shi’itawa a Birnin Zariya. Daga baya kuma aka kawo ga wake-waken sarkin Zazzau Alu dan Sidi da Aliyu Namangi Zariya da sauransu.

Masana irin su marigayi Farfesa Ibrahim Yero Yahaya Allah ya gafarta masa amin ba su bar hakin susa ba wajen kwakwalo tarihin rubuce-rubuce cikin Hausa ba. Rubuce-rubucen Hausa da haruffan Turanci ba a kasar Hausa aka fara su ba. An dade ana rubutun Hausa a Turai, Bahausha da ke kasar Hausa bai sani da wannan labari ba wasu lokuta Turawa wadanda ke kawo ziyarar kasar Hausa suke tsintar kalmomin Hausa da labarai su rubuta. A wasu lokuta kuwa bayin da ake kamowa kasar Hausa a shiga da su Turai da kasashen Larabawa, suka taimaka wajen rubutun Hausa a wasu lokuta kuwa ma’aikatan Mishion ko ‘yan kungiyoyin leken asirin Afirika, ko gwamnatin Turai da kanta ta sa a yi mata bincike don amfanin kanta. Da haka ne aka fara sarrafa haruffan Turanci zuwa Hausa.

Kaƙan a hankali har abin ya bumkasa, don haka da wuya a tantance hakikanin lokacin da aka fara rubutun Hausa da haruffan boko, sai dai a yi lalube gwargwadon abubuwan da aka samo a fada. A iya fahimta za mu ce lokacin da aka fara sarrafa sautukan Turanci zuwa Hausa, watau rubutun boko shi ne, lokacin da Bahausha ya fara saduwa da Bature a koyaushe Bature da alkalami yake na rubutu, shi kuwa Bahausha koyaushe cikin al'adunsa da harshensa yake. Bature da fara rubuta sunan Bahausha, ko garinsu, ko kasarsu ko unguwarsu to shi ne ya fara rubutun boko a duniya. Dalili kuwa shi ne da sunan Bahausha da garinsu duk Hausa ce gangariya babu surkin wani harshe ciki ba}o.

An ce akwai tabbacin cewa, Turawan mishion sun yi yunkurin shigowa Sudan ta tsakiya tun wajen karni na 17, an ce a wajajen shekara 1710-1711 wasu mishion na cocin Roman Catholic sun biyu suka ziyarci Tripoli ta kasar Libiya, suka bi ta hanyar Murzuk da Agadas suka fita a Katsina wurin Allah ya yi mutuwar, a Katsina an bada hasken cewa tun a karni na sha bakwai 17 aka fara adana rubutun bokon Hausa. Dalili kuwa shi ne, suna da ilmin karatu da rubutu na biyu wa'azi yada addinin kirista ya kawo su don haka ba za su rasa rubuta wasu abubuwa game da harshen wadanda suka zo yi wa wa'azi ba. Duk da haka an tabbatar da cewa suna jin Larabci. Shekarar 1773 aka samun tabbacin rubutun bokon Hausa daga fatake 'yan kasuwa, an ce wani Balarabe matafiyi wazirin sarkin Tunis da sarkin Tunis ya tura don rangadin masarautun Turai wai shi Abdulrahman. Daga cikin masu taimaka wa Abdulrahman aiki akwai wani bawa da aka saya daga Barno kuma an ce Bahausha ne. an samu wasu rubuce-rubuce da aka yi na Hausa daga cikin kayansu. Sai dai Hausar an rubuta ta gurbace kadan daga cikin abubuwan da aka samu.

Ghanl   Gari

DualajiDuste

Koroma   korama

Dolma Dalma

Dajenari   Zinari da sauransu

Rubutun Hausa na karnin 17-19 babu wata ka'ida da raba kalma da haƙe su. Dalili kuwa, a wancan lokacin kokari ake a tattara kalmomi. Haka kuma, masu rubutun da wadanda ake ji daga gare su, ba su malaki nahawun harshen ba wani lokaci a samu da mai rubutun da mai fada duk ba Hausawa ba ne, karba in karba dai aka yi cikin irin wannan yanayin ba tare da raba kalmomi da hade su, ba wannan ma ba ta taso ba.

Saboda haka, Turawan mishion da 'yan leken asiri da ma'aikatan hukuma da 'yan mulkin mallaka su suka taimakawa rubutun Hausa ya samu kai yadda yake a yau kuma su ne dalilin haihuwar rubutun Hausar boko.

ABUBUWAN DA RUBUTU BAYA NUNAWA

Tun da fari ya kamata a gane cewa, rubutu fa ba Magana ne ba, baddalarwa ne kawai da ake yi a mayar da Magana a rubuce. Saboda haka, wajibi ne a sami wadannan 'yan bambance-bambance tsakanin rubutu da maganar fatar baki. Haka kuma, in an tashi karanta wani abu wanda aka rubuta, ko kuma an so a rubuta wata Magana sai a lura cewa, akwai wadansu abubuwa da lafazin maganar

wadanda ba lallai ne a gansu a cikin rubutu ba. In ma mai rubutu y adage ya ce sai ya nuna su watakila abin da ya rubuta ya gagara karantawa. Misali jan wasali da karin sauti a Magana akwai su amma a rubuce ba a nuna su. Misali baba baabaa, ruwa ruwaa da ruwa da sauransu. Don haka rubutun Hausa, kamar kowane irin harshe yana da ka'idojin wadanda dole mai rubutu ya kiyaye da su, in yana bukatar aji dadin karanta abin da ya rubuta.

To makasudin wannan makala shi ne bayyana bambance-bambancen da ke tsakanin maganar fatar baki da rubutattar Magana. A cikin wannan bayani za a nuna irin ka'idojin da aka tanada a cikin rubutu don su taimaki mai karatu gane harafi tare da sauran abubuwa wadanda ba a ayyanawa, wadanda sai dan haifen harshe ke saninsu domin shi yake da basirar sanin harshensa (abin da ake kira linguistic competence or intuition knowledge). Ana ganin cewa idan mutum ya san wadannan ka'idojin to ba zai sha wuyar karatu ba, kuma ba za a sami kura-kurai a cikin abin da ya rubuta nan alhali kuwa ana bukatar ayi karatu tare da wa]ansu daga cikinsu.

- i. Karin sauti ko kaifin sauti (Tone Pattern)
- ii. karfin sauti ko kaifin sauti/hawa da gangara murya (intonation)
- iii. Jan wasali (vowel length)

Karin Sauti ko Kaifin Murya

Karin sauti kaifin sauti ne na murya dangane da yadda ake fadar kowace gaba ta kalma bisa ka'ida don isar wa mai sauraro ma'anar wannan kalma sosai da sosai, wato, karin sauti irin hawa da saukar murya ne da aka ji idan an ambaci ko furta wata kalma wato, kaifin murya. Don haka kowace gaba tana da nata irin kaifin murya ko karin sauti, wasu gabobin ana fadar su ne da kaifin sauti mai yin sama, wasu kuma da mai yiwowa kasa. Misali in aka ce darasi. Za ka ji kamar an yi Magana da muryoyi uku ne a cikin kalma, wato, zaka ji murya ta hau, ta sauka ta kuma sake hawa. Haka nan idan aka ace makaho da farko murya a kasa take, ta tashi sama. Sa'annan ta sake dawowa kasa irinta farko ko kuma in aka ce 'sha biyu' zaka ji kamar muryar farko wato 'sha' ta tashi daga sama ne ta surmiyo kasa, wato dai karin sauti shi ne hawa da saukar murya lokacin furucin kalma inda murya za ta yi kaifi ko dai ta yi sama ko ta yi kasa.

Ire-Iren Karin Sauti A Hausa

Da farko dai an lura cewa Hausa tana da karin sauti iri uku ne kawai wato karin sauti sama, da na kasa da kuma karin sauti mai faduwa. Karin sautin sama shi ne kaifin sautio na murya da ya yi sama misali a farko da karshen Kalmar darasi. Ko rawani, kuma irin sa na a tsakiyar kalmar 'magana' da 'Bature' sannan irin wannan karin sautin ne a karshen kalmar 'kogi' ko ungulu da dai sauransu.

Karin sautin kasa kuwa shi ne irin kaifin muryar farko a cikin Kalmar 'Jaki' ko 'linzami' kuma shi ne karin sautin karshe a cikin kalmomi kamar su 'direba' da 'teburi' da sauransu. Wadanda suke kalmomin aro ne. Karin sauti mai faduwa kamar garwaye ne na karin sauti biyu wadanda ake bayyanasu, wato karin sauti ne da ya hade karin sautin sama da na kasa a cikin murya daya a gabar kalma guda, kuma ana iya cewa shi karin sauti ne wanda ya fara dayi sama ya surmiyo kasa lokaci guda. Misali irin wannan karin sautin shi ne ake samu a farkon kalamar 'yara' ko 'tsumma' ko baiwa

kuma irin wannan karin sautin shi ne a tsakiyar Kalmar 'takaici' da 'tsammani'. Har ila yau irinsa na a karshen Kalmar 'kwalta' da 'gilas' kuma duk kalmomin aro ne, amma dole su dauki wannan ka'ida ta harshen don su sami gindin zama da karbuwa a cikin harshen da ya are su.

Alamun Nuna Karin Sauti

A nan ya kamata a sake nanata cewa babu wata alama da ake sawa don nuna karin sauti a cikin rubutun yau da kullum. Babu wata shaidar da ake gani a cikin littafen adabi ko ma wadansu fannonin ilmi ko jaridu, ko mujallu game da fitar da karin sauti a cikin wadannan rubuce-rubuce an dogara ne ga fahimtar mai karatu ne kurum musamman idan yana da basirar sanin harshe (linguistic competence)

To amma, kuma a littafen koyarwa na lugga da na nahawu da na balaga, ko mindiki wani lokaci sauti yakan zama wajibi a gwada fasalin karin sauti wata kalma ko wadansu kalmomi. A irin wannan hali yin amfani da wadansu alamomi don nuna karin sauti dole ne, kamar yadda masana suka kawosu.

Alamar karin sautin sama wani dan layi ne kamar haka (/) da aka dora a kan wasali ko gabar kalma. Alamar karin sauti kasa madan layi ne kuma a kan wasali ko gabar kalma ake dora shi sai dai shi wannan layin ya karkata hagu ne ba dam aba, ga yadda yake (\). Alamar karin sauti mai faduwa kuwa ta tattara dukan alamun guda biyu ta game su aka mai da su abu daya, kamar haka (^) kuma ita ma ana dora ta ne a bisan, wasali ko gabar kalma. Ga misalin yadda ake ayyana karin sautin kalma a rubuce

Ja

Ruwa

danuwa

Ma'aikata

Me

Kuza

Jayaba

Makeri

Masinja

Dagajaja

So

Sha

Baiwa

Mai

Rai

Kai

Duk wadannan alamomin a boye suke ana kiransu (superasegmented element) a rubuce ba dole sai an bayyana su ba, kamar yadda a furce suke boye amma suna wakana wato suna tare duk sa'adda aka yi Magana, kuma su ne ke haifar da bambancin ma'anar kalmomi sau da yawa in an

yi nunin karin sauti ta hanyar wadannan alamomin akan kuma gwada fasaharsu ko kuma ayi musu sharhi. To a nan ma akwai hanyar takaitawa da ake bi misali in aka rubuta 'jalkuri' sauti na biyu na sama na karin sauti na uku na kasa ne, ya ji saukar a takaice bayanin a mai da shi haraffi kamar haka k-s-} wato, kasa-sama-kasa ke nan. Haka Kalmar 'jasuba' sai a rubuta kkf ke nan, wato ana nufin kasa-kasa-fa]uwa. Ga karin misali.

Jagogo	kss
Shahudi	fss
Katako	sss
Jakwaiti	kkk

Hanyoyin Gane Karin Sauti

To gashi an ce ba a sa alama a cikin rubutun yau da kullum saboda ko a furuci Magana sai mai harshen kawai ya sansu, wato ba a samun su a littafi da jaridu da mujallu. Bugu da kari an kuma shaida cewa duk abubuwa ne na musamman a Turance an kira su supresegment elements ban a kowane irin rubutu ba ne, in haka ne to yaya saninsu za amfani mai karatu. Ta yaya mai karatu zai iya ganewa da zamansu, ga amsar tambayar farko

Sanin muhimmancin karin sauti a cikin kalma yana sa a kiyaye da fahimtarsu muddin kuwa an kiyaye da fasalin karin sautin kalma za a karanta ta dai-dai saboda yana haifar da ma'anar kalma, duk inda aka gamu da ita shi kuwa karin sautin kalma yana fitar da lafazinta musamman idan kamannunta da wata duk abu guda ne, saboda haka kowace kalma ana Kyautata ne tare da fitar ma'anarta da kuma sautinta ne ta hanyar amfani da kamun sautin da jan wasali, wato karin sauti da jan wasali tare suke tafiya don su bambanta ma'anar kalmomi masu kama da janu.

Dangane da tambaya ta biyu za'a iya cewa akwai wasu abubuwa biyu da ke taimakon mai karatu na daya manufar zance yana sa a gane bambancin tsakanin wadansu kalmomi wadanda karin sauti ne ka]ai ya raba su da takwarorinsu watau akwai kalmomi wa]anda in ba a cikin zance aka same su ba, ba za'a hakikance da ma'anarsu ba, misali in aka rubuta Kalmar gado da gado kusan duk kamar su daya amma sun bambanta ta hanyar ma'ana da lafazi, wato, da taimakon Karin sauti da jan-wasali.

Wannan kalma in aka rubuta ta ita kadai babu mai iya tabbatar maka cewa ana maganar abin kwanciya ne, ba mallakar abin da iyaye suka mutu ne suka bari ba. To amma da a cikin bayani ne, aka sami wannan kalma da za a gane ma'anar ta kuma a san karin sautinta misali

1. In gado ya karye sai a hau tabarma
2. A ilmi ba a rabon gado kai ma nemi naka
3. Alkali ya ci mutane tara, haka kuma, a wani misali na Kalmar Tara Kamar Haka:

To yanzu duk wanda ya karanta wadannan jumloli ya fahimta ma'anarsu zai iya tabbatar da ma'anar kowace kalma da ke cikin jumlojin ne. saboda yadda aka saraffasu kuma zai iya yarda da karin sautinsu ya bambanta kuma jan wasalin ma kamar haka ne.

Gado gadoo (abin kwanci)

Gado gaado (abin kwanciya)

Amma a misali na biyu Kalmar Tara a wajen karanta jumlar sai anyi fama da kwa-kwa wajen fada

Ga kuma wadansu misalan kalmomi masu canza ma'ana wajen sauti
Kama kamaa (catch: Kama wani abu)
Kamaa kamaa (resemblance: wato wani abu yayi Kama da wani abu)

Maraye	maraaya
Maraya	marayaa
Bara	baara (shekara da ta wuce)
Bara	bara (roko)
Baiwa	(mai hidima)
Baiwa	(haza }a/inima)

Karin Sautin Hawa Da Saukar Murya

Akwai bambanci tsakanin murya zance da muryar waka haka kuma maganar tambaya da ta bayani ba daya ne ba. A duk wadannan halaye da wadansu mai marya tana sassauyawa dangane da inda tunanin mai magana ya ke gaba dayanta ba a cikin kalma daya kawai ba shi ake kira kaifin sautin murya.

Watau, daya murya da saukar da ita saboda ba da kaifin mai magana a kan wadansu sassa na abin da ya ke fada na jumla shi ne kaifin sautin murya da irin wannan hali fasalin karin sautin gabobin kowace kalma yana nan yadda yake ba ya canzawa, sai dai muryar wadansu takan kara hayewa sama fiye da saukar 'yanuwanta, wata kuma takan sauka kasa amma misali wajen jawabi ko Magana kai tsake ga~o~in kalmomin farko a cikin maganar sukan fi tashin sama ga misali

1. Wan gidan
Nan sarki
Ne
2. Wannan gidan sarki ne?
Ki Jan sar ne
Wan.
Nan

To idan ka lura da wannan misali za a ga cewa jumlar farko da ta biyu duk daya ne kaifin sautin murya shi ne abin da ya raba su. A jumlar farko wadda ya ke ta jawabi ce an fi daga gabobin farkon a jumla ta biyu, kowa da ta ke ta tambaya ce a karfin sautin gabobin wajen karshe ya fi tashin sama, wannan shi ne ake kiran intonation a turance.

Jan Wasali

Kamar yadda aka sani cewa a cikin rubutun ba a nuna Karin sauti ko kaifin sauti murya a cikin rubutun yau da kullum, haka nan ma, ba a nuna jan wasali sai dai in ana bayani akan na luggar wata kalma a cikin fannoni irinsu nahawu, ko manjiki, ko balaga a cikin aji wato, a da'irar ilimi idan aka lura za a ga wa]ansu muryoyi sun fi wa]ansu tsawo cikin kalma kuma koda ya kasance sautinsu iri]aya ne. Misali a cikin Kalmar jaja-jaja akwai gabobi hudu masu haruffa iri]aya kuma

sunansu ma duk jaya ne. To amma idan aka sake duba kowace ga~a za a ga bambanci wajen tsawonsu da 'yan'uwansu misali gabar farko da ta uku sun fi ga~a ta biyu da ta huju tsawo ta irin wannan bambanci tsakanin gabobin kalma shi ne jan wasali.

Ga misali yadda ake gwada alamun aje wasali

Asiri zai zama asi irii

Adili zai zama aadili

Bako za zama bakoo

Jaja-jaja zai zama jaaja-jaaja

Fari zai zama faari (farko)

Fari zai zama farii (kalar fari)

Fari zai zama faarii (kwaro fara)

Hanyoyin gane jan wasali daya suke da hanyoyin gane karin sauti wato, shi ma manufar zance da raba kalmomi su ne jagoransu, kuma su ne aka ambato a sama da cewa ana kiran su supera segmental elements.

Kalmomin duk cikin bayanin da nake yi ban fita fili na kawo bambanci-bambancen da ke tsakanin maganar fatar baki ba da rubutattun Magana ba. Ya kamata in fito da bambance-bambancen filla-illa domin shi ne makasudin wannan makala tawa. Akwai bambance-bambance tsakanin maganar fatar baki da rubutattar Magana da dama, saboda ko a ka'idar rubutun Hausa ma an kawo ka'idojin da dama akan wannan domin a cikin rubutun Hausa ana yin Amfani da wasu ka'idoji don rubuta /m/ da /n/ da sukan zo a cikin wasu kalmomi.

A rubutu harafin /m/ a tsakiyar kalma, idan bakin/harafin /b/ /~/, /f/ ko /m/ ya biyo bayan /m/ din amma wanna bahaka yake a Magana ba, domin abin da ake rubutawa yana bambanta da abin da ake fada da baki, misali. A maganar fatar baki wato karatu za a ce tambaya amma a rubuta ya bambanta domin ba a rubuta 'tambaya' sai dai a rubuta 'tambaya'. Haka kuma a magana za a faruta 'tunfafiya' amma a rubuta sai dai a rubuta 'tumfafiya' wato sai dai ayi Amfani da kwayar sauti /m/ ba /n/ ba, kamu wannan ana kiransa assimilation a karkashin abin da ake kira morphological process wato, fannin ajin kalma a harshe. Wannan ya biyo saboda dalilin naso tsakanin wani sautin Magana da wani wato duk saboda suti na gaban wani daya lebe ne to dan leben nan zai nashe wannan sauti sai ya koma Jan lebe kamar yadda misalai suka gabata a sama.

Haka kuma a ka'idar rubutu ana rubuta /n/ a karshen kalmomi koda kalmomin dake gaba sun fara da wadannan ba }a }e /b/, /b/, /f/, ko /m/, amma a karatu ko Magana ba haka yake ba domin a Magana za a ji furucin gidan Bala ya koma gidan Bala bai kamata ayi amfanni da /m/ ba, sai /n/. haka ramin bera sai aji a magana an furta iramin bera, maimakon ramin ~era a rubutu ba a amfani da /m/ sai dai /n/.wato, ba'a cewa ramim bera said ai a ce ramin bera

Haka ma, idan muka dawo ta hanyar naso, wato tsarin furucin wani sauti akan wani wato sautin gaba ne kan nashe na baya ko na baya ne kan zuko na gaba zamu ga a nan Magana da rubutu sun bambanta kamar yadda na ambata a sama.

Misali

n ----- A maganar –n a rubuce ba m ba. dan Bala haka ya kamata a rubuta amma saboda tsarin sautin Bala akan Jan sai a ce dan Bala a wajen Magana, amma a rubuta dan Bala ne daidai sauransu. Saboda haka wani lokaci akan fita batun naso wani lokaci kuma akan yi la'akari da naso musamman cikin kalma daya.

Haka kuma a Kalmar 'riga' ya koma 'rigarta' haka ma matarsa a wajen Magana sai ace matassan amma a rubutu ba a rubuta matarsa sai dai a rubuta matarsa. Haka a wajen nuna nasaba ko mallaka ha}i}a /n/ da /r/ ko /na/ da /ta/ a wajen rubuta ba su sajiwa da bakin da ke gabansa amma a wajen Magana sai su saje misali. Akwatin fata.

A wajen rubutu za a rubuta akwatin fata amma a Magana sai a ce 'akwatif fata' ko 'akwatim fata'. Haka kuma dariya. A rubutu za a rubuta 'ranar dariya' amma a Magana sai a ce 'ranaa dariya'. A rubutu za a rubuta ranar tashi amma a magana sai a ce ranar tashi. Haka wajen rubutu ake rubuta wadannan kalmomi kamar haka:

Rigar kaba

kungiyar dillalai

Sandar karfe

Motar kara

Jakar hauji

Kasuwar akwaki

Hular Bala

Matar Sani

A wajen Magana sai a ce

Rigak kaba

kungiyad dillalai

Saudak karfe

Motak kara

Jakah hauji

Kasuwah awaki

Hulab Bala

Matas Sani

Wadannan duka misalan mallaka ne a rubutu kamar yadda aka gani a sama bakaken /n/ da /r/ masu nuna mallakar ba su sajiwa da na gabansu ba amma a Magana suna sajiwa. Ga karin misali. Gonarmu, a wajen rubutu za a rubuta gonarmu amma a Magana sai a ce gonammu. Rigunanmu, a wajen Magana sai a ce rigunammu, amma a rubutu za a rubuta rigunanmu

KAMMALAWA

To, wadannan dai su ne kaJan daga cikin bambance-bambance da ake samu tsakanin maganar fatar baki da rubuttattar Magana. Saboda haka ina mai ba dalibai da marubuta shawara da ya kamata su

san irin wadannan bambance-bambance don idan, tashin rubutu su yi amfani da yadda suka ji sun furta kalma su rubuta ta haka nan, ba tare da sun yi amfani da ka'idar rubutu ba ya kamata su san cewa a duk lokacin da suka tashi rubuta wata kalma fa zata bambanta da yadda ake furta kalma sai mun kara kula da wadannan bambance—bambancen da ka'idojin rubutun, da fatan wannan zai yi muna jagora. Allah ya taimakemu. Amin.

MANAZARTA

I.O.E. ABU Zaria, (1997) karatu da rubutu a harshen Hausa Thomas Nelson,

M.K.M. Galadanci, (1976) An introduction to Hausa Grammer Longman Nigeria LTD.

Sani M.A.Z. (1999) Tsarin Sauti da Nahawun Hausa, University Press Plc, Ibadan.

I. Y. Yahaya, (1988) Hausa a rubuce NNPC Zariya.

Zaruk M. Rabi'u (1986) dawasu, Sabuwar hanyar Nazarin Hausa littafi na] aya University Press Limited Ibadan

A.M Bunza (2002) Rubutun Hausa yadda yake da yadda ake yinsa Ibrash Islamic Publication Centre Ltd, Lagos, 2002

Suleiman J.M. (2000) Muzakkira ta 'yan Diploma kwalejin kimiyya da fasaha ta HB Sokoto

S.A. Yakasai, (2012) Jagoran Ilmin walwalar harshen Garkuwa Media Services LTD Sokoto Nigeria.

S.A. Yakasai (2013) Tasirin Fifiko rubutun da hanyoyin sadarwar zamani bisa na gargajiya, cikin adana harshen da al'adun Hausa makala.

Faruk, Muh'd Yabo (2000) da wasu Nahawun Hausa ke~a~~en nazari a kan jumla kundin bincike na kamala Diploma,.

Y.M. Muhammed, (2009) Rubutun Hausa da ka'idojinsa Ahmadu Bello University Press Ltd.

